

I

IV. Beynelmilel Onomastik Kongresi
Uppsala, 18 - 21 Ağustos 1952

IV. BEYNELMİLEL ONOMASTİK KONGRESİ

(Uppsala, 18-21 ağustos 1952)

AHMET CAFEROĞLU

1949 yılı III. Beynelmîlel *Toponymie* ve *Anthroponymie* Kongresinde Türkiye Millî Eğitim Bakanlığı ile İstanbul Üniversitesi adına bulunmakla artık Türkiye'nin ve dolayısıyla bu ilimle ilgili millî bilgi sahaslarımızın da katılmış olduğuna şüphe kalmamıştır. Ayrıca merkezi Louvain'de bulunan ve üç yıldan beri, tıpkı fonetik ilmi gibi, umumî dil tarihi sahasından ayrılarak istiklâlini tamamiyle sağlayan bu ilim şubesine geniş bir çapta enerji katan Comité International des Sciences Onomastiques'in (CISO'nun) kongrece seçilmiş Türkiye mümessili bulunmamla «Modern Türk Filolojisi Kürsüsü» ne bağlı bulunan bu sahanın yeniden gözden geçirilmesi ve teşkilâtlandırılması icap etmekte idi. Memleketimize tamamiyle yabancı kalmış olan onomastik, filvaki Anadolu diyalektolojisi araştırmalarımnda unutulmayarak cüzî bir yer bulmuşsa da, bu yıldan itibaren resmen Üniversitenin öğretim plânına alınmakla daha verimli ve sağlam bir disipline bağlanmış olacağı kanaatindeyim. Yakınlarda Türk Onomastik Araştırmaları adıyla çıkarılması tasarlanan ilmi bir dergi de, Türk bilginleriyle talebelerimizin bu konudaki araştırma ve çalışma neticelerini meydana koymuş olacaktır.

Daha 1949 Bruxelles kongresinde «onomastik ilimleri» gibi toplayıcı bir ad altında meydana çıkan bu geniş ilim şubesinin IV. beynelmîlel kongresinin, onomastik sahasını ilk müstakil bir ilim şubesi olarak kabul eden ve bundan elli yıl önce Uppsala'da Kungl. Ortnamnskommissionen adlı bir *toponymie* arkivi vücuda getiren İsveç'te toplanması kararlaştırılmıştı. İşbu karara uyan Beynelmîlel Onomastik İlimler Komitesi yönetim kurulu da IV. kongrenin toplanış yeri olarak Uppsala'yı seçmiştir. Gerek Uppsala Üniversitesinin, gerek İsveç İlimler Akademisinin kongreye karşı gösterdikleri çok yakın ilgi, kongrenin her bakımdan pürüzsüz geçmesini sağlamıştır. Hele CISO'nun umumî sekreteri Prof. M. H. J. van de Wijer ile kongre başkanı Prof. Jöran Sahlgren'in bitmez ve tükenmez enerjileri sayesinde kongre ciddinden samimî bir bilginler toplantısı karakterini almış ve muhtelif konulu raporlar üze-

rine yapılan ilmi tartışmalardaki samimi tenkit havası da kongreye ayrı bir hususilik temin etmiştir. Bu yüzden kongrenin can damarını raporlardan fazla istizahlar ve görüş farkları teşkil etmiştir.

Kongrenin toplandığı mahallin coğrafi uzaklığına rağmen, Rusya, Şark ve Arap ülkeleri dışında, bütün dünya milletleri onomastları kongreye iştirak etmişlerdi. Türkiye'yi resmen değerli arkadaşım Prof. Dr. Z. Fındıkoğlu ve ben temsil etmekte idik. Doçentim Dr. M. Mansuroğlu da kongreye katılacağını bildirmiş ise de, maalesef sırf maddi imkânsızlıklar yüzünden, bu ilim toplantısına gelmekten mahrum kalmıştır. Diğer ülkelerden katılan bilginler Almanya, Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, İrlanda, İspanya, Amerika, Finlandiya, Fransa, İngiltere, Yunanistan, İndonezya, İtalya, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Portekiz, İsveç, İsviçre, Cenubi Afrika Birliği, Yugoslavya üniversite ve ilim müesseselerini temsil etmekte idiler. Bunlardan başka, bazı devletler müstakil mümessilleriyle temsil edildikleri gibi, Almanya, Arjantin, Avusturya, Belçika, Danimarka, İspanya, Norveç, Hollanda ve İsveç ilim akademileri de müstakillen mümessiller göndermişlerdi.

Kongre, resmen 18 ağustos pazartesi kongre başkanının kısa açılış nutku ile çalışmaya başlamışsa da, gerçekte ilk toplantı bu tarihten bir gün önce, 17 ağustos akşamı, Uppsala Üniversitesinin tertip ettiği çay masası başında, delegelerin tanışması ve görüşmeleri ile yapılmıştır. Geniş Üniversite salonlarında açılan onomastik sergisinde, bu sahaya ait yayınlar arasında, Türkiye'den olmak üzere ancak Prof. Fındıkoğlu'nun Türk soy adlarına, bir kelime ile, Türk *anthroponymiesine* ait broşürleri görülmekte idi. Halbuki diğer memleketler var yoklarını meydana koymaktan çekinmemişlerdir. Bizim de bu sahaya ait her halde köşede, bucakta kalmış bazı eserlerimiz vardır ve bunlar pek âlâ sergiye gönderilebilirdi. Maalesef ihmalciliğimizi bir kere daha burada görmüş oldum.

Geniş kapılarını ve salonların beynelmil el onomastlara açan Uppsala Üniversitesi, şeref salonunu da, merkeze dahil muhtelif devletler mümessillerinin iştirakine göre, millî bayraklara açmış bulunmakta idi. Türk bayrağının, bilmem tesadüfi mi, yoksa her hangi diğer bir sebeple daha büyükçe bir ebatta asılmış bulunması iftihar duygumuzu, bir kat daha kabartmıştı. Arkadaşım Z. Fındıkoğlu ile bir arada, ilk defa olarak tarih boyunca Uppsala Üniversitesinde dalgalanan bayrağımızı seyrederken, ihtiyarsız, İstanbul basınının bu kongre hakkındaki sessizliğini zihnimden geçirerek, içten derin bir ıstırap ve eleme kapılmış oldum. Mamafih kongre devamı müddetince dalgalanan bayrağı-

mız her an çalışma enerjimi kamçulamaktan geri kalmamıştır. Hele kongre başkanı ile İsveç İlimler Akademisi başkanının, fırsat düştükçe, memleketime ve şahsıma karşı gösterdikleri sıcak ilgi, ebediyen unutulmaz bir hatıra olarak kalacaktır. Akademi reisi, son zamanlar tarihi profesörü M. N. Ahnlund'un memleketimize dair saatlerce süren istizahları Türkiye'ye karşı İsveç bilginlerinin besledikleri ilginin bir örneğidir. Muhtelif Orta Asya ilim araştırmaları gezilerinden ihtiyar Swen Hedin'in Türk kültür tarihine ait topladığı ve bugün Stockholm Etnoloji Müzesinde teşhir edilen Türk eşyaları, Türk bilgileri için araştırmaya değer konulardandır. Hele bizim Gök Türklerin kullandıkları run harflerinin aynen İsveç'te kullanılmış olması ve bu işaretli bir sürü yazının hâlâ iyi bir surette muhafaza edilmiş bulunması, ne pahasına olursa olsun, her iki milletçe kullanılan bu hurufat sistemi arasında geniş bir karşılaştırmayı zarurî kılmaktadır. Kongrece düzenlenen ilmî gezi esnasında, yakından gördüğüm bu yazıtlardaki işaret şekilleri, dış görünüşü itibarıyla, Orhon yazıtları işaretleri ile sıkı bir benzerlik göstermektedir. Yerinde yaptığım kısa araştırma maalesef vakit darlığı yüzünden sonuçsuz kalmış oldu.

Geniş İsveç muhitinin Türkiye'ye karşı beslediği yakın ilgi ve sempati, daha Uppsala şehrine ayak basar basmaz, yerli gazeteciler tarafından kuşatılmış olmamla kendisini göstermiş oldu. Şöyle ki kongreye sunduğum ve bir az aşağıda metni bulunan *Türk onomastiğinde at kültürü* adlı tezim yerli matbuat muhitini çok yakından ilgilendirmiş ve Uppsala Nya Tidning gazetesi muhabiri dönüp dolaşıp hep at kültürü etrafında geniş izahat almağa çalışarak, 16 ağustos 1952 tarihli nushasının başmakalesini benim tezime ve mülâkatıma tahsis etmiş ve *Hästkult fran nomadtiden turkiskt namnforskarämne* adını taşıyan bu makalenin içerisinde kongre komitesince yayımlanan fransızca hulâsayı da İsveç dilinde sıkıştırmayı unutmamıştır. Bu arada fotoğrafımızın da başa konulduğunu söylemeğe hacet yok, zannındayım. Uppsala gazetesinin mevzuuma karşı gösterdiği bu ilgi derhal Stockholm gazetelerince de benimsenmiş ve İsveç'in en büyük gazeteleri olan Dagens Nyheter'in 18 ağustos 223. ve 20 ağustos 225. sayıları ile Morgen-Tidningen'in 18 ağustos 223. sayısında tezim hakkında malûmat verilmesi ihtiyacı duyulmuştur. Öz memleketimin matbuatında bu kadar önemli bir kongre hakkında bir satırlık malûmat görmeyip de bizden çok uzak bir memleket matbuatının üç gazetesinde üç gün bahis mevzuu olmak, bilmem, nasıl izah edilebilir?

Kongre tertip heyetinin hazırladığı plân üzerine seksiyon başkan-

hklarına muhtelif memleketler bilginleri getirilmiş bulunmakta idi. Bu arada bir seksiyon başkanlığı da bana tevcih edilmişti. Alman bilginlerinden Prof. Bach'ın sırf sağlık durumu sebebiyle kongreye gelmeyişi programda bazı değişiklikler yapılmasını mucip olmuş ve bana tahsis edilen başkanlık günü 21 yerine 18 ağustosa alınmıştı. Bunun üzerine başkan bulduğum yeni seksiyon, mesaisine 18 ağustos öğleden sonra başlayarak, İsveç bilginlerinden C. Lindberg'le G. Linde'nin tezlerini dinlemiş ve ele alınan konular üzerinde oldukça canlı bir münakaşa cereyan etmiştir. Bu münakaşalara katılanlardan biri de Prof. Z. Fındıkoğlu olmuştur. Sırf sosyal ve kültür tarihi bakımından onomastik meselelerini ele alan değerli arkadaşım, kongre müddetince çok yakından münakaşalara iştirak etmiş ve ayrıca *Le problème des noms de famille considéré comme un courant culturel en Turquie* adlı Türk *anthroponymie*-sine ait, geniş kongresistler muhitini ilgilendiren tezini okumuş ve müdafaa etmiştir. Tezinin adından da anlaşıldığı üzere Fındıkoğlu 1934 ten itibaren kabul edilen soy adları meselesini daha fazla bir kültür cereyanı olarak ileri sürmüştür.

Aynı gün, 20 ağustosta, Prof. Hubschmied'in başkanlığı altında kurulan seksiyonda ben de metnini aşağıda yayımladığım *Culte du cheval dans l'onomastique turque* adlı tezimi İsveç İlimler Akademisi başkanının da iştirak ettiği geniş bir dinleyici kütlesine okudum:

Sayın Kongresistler,

Milletlere ve memleketlere göre fevkalâde değişen ve sürprizli olan *anthroponyme* (şahıs adı) ve *toponymeler* (yer adları), Türk dünyası içinde aynı formülü muhafaza ederek, kendine has bir hususilik taşımaktadır. Zira çok geniş coğrafya alanına yayılan ve bu yüzden çeşitli medeniyetlerle temasa gelen Türk ülkeleri ve kavimleri, ister istemez, onomastik alanında da başka başka köklerden ve dillerden türeme yer ve şahıs adları kullanmak ve benimsemek gibi ağır bir külfet altına girmekle kalmamış, dünyanın bir ucundan öteki ucuna yaptığı göçlere ve yerleşmelere rağmen, sıkı bir surette ana gelenek ve göreneklerinden aldığı onomastik unsurlarını da, yerine göre yalnız şahıs adı, yerine göre hem şahıs adı ve hem yer adı olarak kullanmakla, millî kültüre karşı isabetli bir sadakat göstermiştir. Göçebe hayat tarzını, bir çok görenek ve geleneği ile, en iyi bir devlet ve içtimai hayat şekli olarak kabul eden Türkler için, şüphesiz, çekici ve cana yakın olan müessese «at kültürü» olmuştur.

Nitekim bugünkü Şamanist Türk ve Moğol halk edebiyatlarında

umumiyetle at sürüsü ilâhî bir menşee maliktir. Hele Yakut Türkleri destanında kahramanların atları at sürüsü ilâhesi tarafından sema âlemindeki güneş ülkesinden gönderilmektedir. Bunlar malik oldukları üstün vasflar sayesinde tehlikeli anlarda hem yakutça konuşan, hem de sahibi kahramana hakîmane öğütler veren, insan zekâsı fevkinde, bir çok meziyetleri kendilerinde toplayan birer kudret timsalidirler. Tıpkı Buryatlarda olduğu gibi, Türk destanlarında da at kahramanın en sadık arkadaşı, zaferinin ortağı, sahibini muhakkak ölümlerden kurtaran ve sahibi kadar cesur ve kahraman olan bir varlıktır. Bazan ise at, destanın bizzat öz kahramanıdır, bazan da şamanın ta kendisidir. Bu suretle, bugünkü göçebe Türk halkları arasında ilâhî bir menşee malik ve muhtelif vesilelerle kahramanlara ve bazan da büyük ve muteber ruhlara kurban sunulan, her bir fırsatta tebcil edilerek şamanlık gibi mukaddes bir varlık derecesine yükseltilen at, hiç şüphe yoktur, ki eski göçebe medeniyeti geleneğiyle yaşamış olan eski Türk içtimai hayat bakiyesinin mirasından başka bir şey değildir. Nitekim daha VII. - VIII. asır Türk devletinin kuruluşunda ve düşmana karşı savunulmasında harbe iştirak ettirilen kahraman atlara mükâfat olarak verilen şeref unvanları ve adları Türk onomastiğinin bir nevi ilk *anthroponyme* nüvesini teşkil etmiştir. Majik ve sihrî bir kuvveti haiz olan bu bozkır atları, aynı zamanda sahibine savaşlarda elde edeceği zaferlerde bir nevi tılsım rolünü oynamakta ve kültür tarihi bakımından bir medeniyetten diğer bir medeniyete, bir medenî milletten diğer bir millete devredilen en kıymetli bir unsur idi. Şu kadar ki eski göçebe medeniyetin ana unsurlarından sayılan ve bir nevi «chevalier» olan at, Selçuk ve Osmanlı imparatorlukları zamanında dahi, kahramana zafer kazandıran atların boğazına, sultan veya kumandan tarafından, altın işlemeli, süslü «kutas» asılmakla değerlendirildi. Nitekim Özdemiroğlu Osman Paşa da kritik anlarda

سردار شجاعت هاد بر قرطاس او طور نمش فرد قیطانہ تینوب صفوف مجاہدہ، قالیش
başına «kutas» takılmış «Kara Kaytas» adlı atına binerek savaşa katılmış ve bu atla yaptığı bütün harpleri kazanmıştır. Dikkate şayandır ki Özdemiroğlu'nun hem «Kara Kaytas», hem de taşıdığı «kutas» ordu için daima tılsım rolü oynamış ve zaferden ümitsiz olan orduyu zafere götürmüştür; hatta halk arasında «Kara Kaytas» Özdemiroğlu'nun «hayat-ı harbiyesine şerik olmuştur». Düşmana karşı kazanılan zaferlerde, *chevalier* ile atın müşterek hissesi olduğu devirlerde, kazanılan unvan ve adlara her ikisi de ortak idiler. Bundan dolayıdır ki tarihî vesikaları elimize geçen VII. - VIII. asır Gök Türk

devletinde, savaşa katılan atların her birisinin hususiyetine ve rengine göre birer adları olmuştur. Meselâ savaşa atılan bir Türk *chevaliersinin* sıra ile kaybettiği atların şöyle adları olmuştur: 1. Boz Tadık Çur; 2. Beyaz İşbara Yamtar; 3. Beyaz Bayırku; 4. Ak Alp Salçı; 5. Ak Ögsüz; 6. Az Yağız; 7. Ak Azman; 8. Yegin-sil Beyin atı.

İsimlerini unvanları ile beraber ele aldığımız bu tarihî atların savaşa girişen bahadır *chevalier*ler kadar Türk devleti kuruluş ve savunmasında önemli rolleri olduğunu kabul eden VIII. asır Türk zihniyeti, ilk Türk tarihî yazıtlarında kendilerine takdirkâr bir dille şeref yeri ayırmaktan asla çekinmemiştir. Devlete ve millete hizmette insan kadar ata da şeref paye ve hissesinin ayrılması, takdir edersiniz ki millî Türk költ kaidelerine karşı beslenen bağlılıktan doğan bir zaruret olmuştur. Ve bu şeref unvanları yerine göre *ethnonyme* (kavim adı), yerine göre *anthroponyme*, yerine göre de *toponyme* olarak kullanılmıştır. Bu költün, Türk tarihinin her bir çağı için, bir vecibe haline getirilmiş olduğunu burada söylersem, zannedersem, asla mübalâğa etmemiş olurum. Zira, yukarıda zafer kazanmış olan *Tadık Çur* adlı atın unvanındaki «Çur» lâkâbı, Tarduşların şefinin adı olan *Kül Çur* kelimesinde vardı. *İşbara* adlı atın adı da doğrudan doğruya —F. W. K. Müller'in dediği gibi «Volksstamm İşbara»— bir *ethnonyme* ve V. Thomsen'in de tesbit ettiği veçhile *Az* ve *Bayırku* da şahıs ve kavim adı olmuşlardır. Aynı şey diğer at ad ve unvanlarına da teşmil edilebilir. Nitekim Özdemiroğlu Osman Paşanın tılsım «kutas»lı «Kara Kaytas», aynı zamanda «Mir-i Miran-ı Cedid» i olan «Kaytas» كطاس Paşanın da adı olmuştur. Ancak zamanla kabile göçleri sayesinde bu kabil at ad ve unvanları yer adı mahiyetini de almış bulunmaktadır. Büyük bir ihtimalle bugünkü Barguzin stepi kendi adını yukarıda zikredilen *Bayırku* şahıs ve kavim adından almış ve islâvca telâffuzu üzerine bazı değişikliklerle bu kabba girmiştir.

Dikkate şayandır ki teessüsüne ilk defa VII. - VIII. asır Gök Türk devletinde rastladığımız at költünden türeme kavim ve şahıs adı geleceğine aynen XI. asır Peçenek Türklerinde de rastlamaktayız. Bir az aşağıda bu Türklere ait kabile adı olarak tesbit ettiğimiz *ethnonymelerle*, yukarıki *ethnonymeler* arasında küçük bir mukayese yapılacak olunursa, her ikisinde de *ethnonymelerin* asıl at cinslerinden alınmış olduğu görülür. Şöyle ki bu *ethnonymelerde* atların rengi kadar zaferde elde ettikleri lâkap ve unvanlar da mühim bir yer tutmuş ve âdetâ bu iki unsurdan vücuda getirilmiştir. Fakat bu mutlak bir şart olmamıştır. Zira bazan hiç bir unvana malik olmayan alelâde at adı da kabile adı olarak kullanılmış, bazan da bunlar doğrudan doğruya büyük un-

van veya şöhret kazanmış kahramanların adını almışlardır. Bu suretle muhtelif adlandırma gelişmelerine tâbi tutulan atlar, sırf külte karşı beslenen hürmet neticesinde onomastiğe girmişlerdir. Nitekim Konstantinos Porphyrogennetos'un *De administrando imperio* adlı eserinde tesbit edilen Peçenek Türk kabile adları, tamamıyla at kültürünün bir bakiyesidir. Bu eserde zikredilen kabileler — Gy. Németh'in izahına göre — şu adları taşımaktadır. 1. Parlak atları olan Erdem; 2. Mavi atları olan Çur; 3. Ağaç kabuğu renginde atları olan Yula; 4. Boz atları olan Kül Bey; 5. Kara atları olan Bay; 6. Koyu renkli atları olan Dilmaç; 7. Alaca atları olan Çaban.

Bu misallerden de anlaşılacağı veçhile, ilk göçebe Türklerde göçebelik hayatın en iyi vasıtalarından biri olan at, malik olduğu renk ve evsafı ile, kabile ve kabile beyleri adlarının türemesinde başlıca âmillerden birisi olmuştur. Hatta bu hususta o kadar ileri gidilmiştir ki XI. asır meşhur bir Türk filologu olan Kaşgarlı Mahmut 'memleket' manasında olan *il* kelimesini izah ederken: «Atı anlatır bir isimdir. Çünkü at Türkün kanadır. Atlara bakan seyise *il başı* denir; 'vilâyetin başı' demektir. Bununla ata bakan kimse murat edilir» demektedir. Bu ifadeden anlaşıldığına göre, XI. asırda artık yerleşik bir devlet kuran Türk camiasında dahi at, göçebe Türklerdeki meziyet ve değerini terketmesi şöyle dursun, bilâkis daha önemli bir değer kazanarak «vali»lere unvan bile teşkil eylemiştir.

At kültürü, Maniheizm, Buddizm gibi yabancı dinlerle İslâmiyeti kabul ve IX. - X. ve ilâhara asırlarda Orta Asya'da kültürü ve teşkilâtı itibariyle diğer Asya devletlerine örnek bir devlet olabilecek olan Uygur Türklerinde de, asla kıymetinden bir şey kaybetmemiştir. Bütün Türklerde olduğu gibi bunlarda da at devlet ve içtimaî hayat bünyesinde sağlam bir unsur rolü oynamış, on iki hayvan adlı Türk takviminin bir *cycleinin* adı olarak kalmıştır. At bunlarda, bugünkü Türk şivelerinde olduğu gibi, cins ve nev'ine göre ata alem olan muhtelif kelimelerle tavsif edilmekle kalmamış, yerine ve imkânlara göre hem şahıs adı, hem de yer adı olarak kullanılmıştır. Sahanın etnik bünyesi üzerine teessüs etmiş olan bir çok Türk şiveleri, at kültürüne gösterilen yakın ilgi ve kültür geleneği hasebiyle, atın cinsine ve bilhassa rengine göre oldukça büyük bir kelime serveti elde etmiştir. Buna at gibi hem şahıs adı ve hem yer adı olarak kullanılan at kültürü ve teçizatı ile ilgili kelimeler de katılacak olunursa, Türk onomastiğinin bu bakımdan bu külte ne derece sadık kaldığı kendi kendine anlaşılacak olacaktır.

İlk Türk onomastiğinde at adı olarak yer alan kelime on iki hayvan

cycleli takvimde bir yıl adı mukabilinde kullanılan *yund* kelimesidir. Kelime burada sadece «at kültü» nün bir sembolü olarak yer almıştır. Daha sonraları bu kelime yalnız başına Türk onomastiğine girerek, hem bir Türk kabilesinin adı, hem alan, köy, dağ ve hem de şahıs adı olarak muhtelif Türklerle meskûn sahalarda kullanı gelmiştir. Aşağı yukarı aynı onomastik merhalesini 'hayaları çıkarılmamış damızlık at' manasında kullanılan *aygur* kelimesi geçirmiştir. Yalnız bir farkla ki bu kelime, Türk dünyasının çok geniş bir sahaya yayılması üzerine, onomastik sahasına ya yerli şivelerdeki ses farklarına göre, ya da aynı manayı ifade eden, tamamiyle yeni bir kelime ile girebilmiştir. Nitekim Uygurlarda bir yer adı olan *adgur*, Anadolu sahasında yerli şiveye göre *aygur*, *Amu Derya* kıyısında *Kara Aygur*, Kıpçaklarda şahıs adı olarak *aygur*, Türkmenlerde ise yine aynı manada kabile veyahut şahıs adı olarak *Çavdar* ~ *Çaudar* şekil ve kelimeleri ile ifade edilmiştir.

Fakat Türk onomastiğine en büyük çeşitliği ve zenginliği temin eden, ata verilen renkler olmuştur. Tarih boyunca atlı yahut süvari olarak müazzam sahalara göç veya akın eden Türkler, hiç şüphe yoktur ki kendi *ethnonym*lerinin semantiğinde, askerî teşkilât bölümlerini vücuda getiren kabile veya soy mümessillerinin adlandırılması hususunda yalnız müsellâh oldukları silâh cinslerine, elbiselerine ve saireye bağli kalmamış, en çok bindikleri veya yetiştirdikleri atların cinsine, bilhassa rengine bağli kalmıştır. Bugün bile Kırgız Türklerinin bir çok *ethnonym*lerinin at renklerine bağli olduğunu görmekteyiz. Ms. 1. *Boz* 'beyaz' = Nayman kabilesinin bir boyunun adı; 2. *Toru* 'doru' = Çerik kabilesinin bir boyunun adı; 3. *Toru Aygur* = Kırgızların Kıpçak kabilesinin bir boyunun adı; 4. *Elke Bulak* = Alaca bulaca ath bir Türk kabilesinin adı; 5. *Ala Yontlu* = Elâ ath bir Türk kabilesi adı ve yer adı; 6. *Kongurat* = Konur (gök renkli) ath bir Özbek kabilesinin adı.

Atın rengine verilen bu ehemmiyeti en çok tebarüz ettiren vaka, Cuci Hann, babası Çengiz'e Kıpçak ilinden getirdiği kıymetli armağanlar arasında 20 bin boz, 20 bin doru ~ toruk, 20 bin kara ve 20 bin demir kır renginde atların buluşundan anlaşılmaktadır. Bir az fantastik görülmele beraber, bu tarihî kayıta muayyen bir gerçeklik payı olmamış değildir. Zira bugün bile geniş bir surette kullandığımız bu renk isimleri, anlaşıldığına göre, vaktiyle göçebe hayat süren Türklerin kabile ve devlet idaresinde ehemmiyeti kazanmış olan kahraman atların renklerinden alınmışlardır. Nasıl ki vaktiyle tarihî rol oynamış olan *Ala Yontlu* bir Türk kabilesi, râkip olduğu atların «alaca bulaca» renkte olması üzerine cihan tarihine «das Volk mit den scheckigen Pferden» yahut islâvca

«pegaya orda» adıyla geçmiş ve bugün Anadolu'da aynı kabile adı *toponyme* olarak mevcudiyetini muhafaza etmişse, Orta Asya Türkleri sahasında yalnız atın rengi olan *alaca* kelimesine izafeten *Alakçın* adında bir yer ile *Bulak* yahut *Elke Bulak* adlı bir kabile de mevcut olmuştur. Bu suretle hem atın bizzat kendisi, hem de malik olduğu renk, tıpkı eski Türk ordusu teşkilâtında yer aldığı gibi Türk onomastiğinde de müstakillen yerleşmiş bulunmaktadır. Bu gelenek, bir az yukarıda izah edildiği veçhile, daha VIII. asırda Gök Türklerde ve XI. asırda Peçenek Türklerinde geniş bir surette tatbik edilmiş, neticede, Türk efsanesine ve destanına da mal edilmiştir. Nitekim bugünkü Altay Türk halkları masallarında ve Dede Korkut'ta kahraman yalnız başına kendi adıyla değil, bilâkis malik olduğu atın cinsiyle tavsif edilmektedir; ms. *Ag-oy attıg Altın Ayra* 'Beyaz-mavi atlı Altın Ayra'; *Kara tor attıg Kan Kartaga* 'Kara dor atlı Kan Kartaga'; *Kara Kül attıg Kan Tögös* 'Kara kül atlı Kan Tögös'; *Ay har attıg Altın Pırkan* 'Kar gibi beyaz atlı Altın Pırkan'; *Bemsi Beyrek Bozatlı* gibi.

Mamafih Türk onomastiğinde tedricen at kültürüne ait yerleşen unsurlar, sadece herkesin bildiği ve her vesile ile kullanılan renklerden ibaret kalmamış, sırf at cinsini (maste) tefrik eden ve yalnız ata mahsus bir alâmet olarak kullanılan kelimelerden de tereküp etmiştir. Bunlar arasında en çok dikkati celbedenlerden biri *kaşkadır*. Kelime gerek yalnız başına, gerekse at terkibi ile beraber 'alında beyaz leke olan yahut yüzü ak, gözlerinin çevresi kara olan at; peçeli at' manasındadır. Tıpkı vaktiyle sırf *alaca* atlara bindiklerinden dolayı *Ala Yontlu* adlı bir kabile ve yer adı vücuda geldiği gibi, sırf alını beyaz lekeli (*kaşka*) atlara binen Türklere de *Kaşkaı* adı verilmiş ve bu kabileye izafeten *Kaşka* adıyla yer adları vücuda getirilmiştir. Meselâ Orta Asya'daki *Kaşka Darya*, Anadolu'daki *Kaşak* (<*Kaşka*) köyü ve Kuban eyaletindeki *Kaşka* adlı yer gibi. Bugün *Kaşkaı* adlı bir Türk kabilesine İran Türkleriyle Türkmenler arasında rastlanmaktadır.

Diğer yine sırf at renginden doğma ve Türk onomastiğinde genişçe yer bulan *kula* kelimesidir. Bir çok Türk şive ve ağızlarında kelimenin hakikî manası 'yelesi ve kuyruğu sarı olan at'tır ki doru ile sarı arası bir renktir. Şahıs adı olarak kullanıldığı gibi, yer adı olarak da kullanılmıştır. Anadolu'da bu adda köy ve kasabalar bugün dahi mevcuttur. Dikkate şayandır ki bu kelime Türk dilinde yalnız ve yalnız at cinsine ve rengine mahsus bir ifade şekli olduğu halde, şahıs adı olarak da kullanılmıştır, *Kula Şahin Paşa* gibi. Aynı kategoriden olmak üzere *lır* 'çorak yer', *yağız* ve *boz* 'gri' manalarına olarak kullanılan renk kelimeleri

bence at renklerinden alınma kelimeler olup *ethnonyme* ve 'step' manasında kullanılmış, sonraları manaca genişletilerek, muayyen renkler ifade eden alelâde bir kelime derecesine indirilmiştir. Yer adı olarak kullanılan *Kıratova* ve hem şahıs adı ve hem de bir at cinsi olarak kullanılan *Karatay* ve *Diliboz* kelimeleri bu kategoriye giren tabirlerdendir.

Mamafih değil yalnız at kültürü, cinsi ve renkleri, hatta at takımına taallük eden aksam dahi tarih boyunca Türk onomastiğinde yer almış bulunmaktadır. Burada, bilhassa «eyer»in aksanı dikkat nazarında tutulmalıdır, zira göçebe medeniyetle yaşayanlar için şüphesiz at kadar eyerin de küçültmeğe gelmez bir önemi olmuştur. Türk dilinin çok zengin malzemesi içerisinde bugün bile bu çok eski Türk at kültürüne ait bir çok unsurlar mevcuttur ki bunlar Türk onomastiğine asırlar boyunca hem güzellik, hem de çeşitlilik bahşetmiştir. Daha itinalı bir araştırmaya değeri olan bu mevzuu ben burada ancak bir kuş bakışı temarla iktifa ediyorum. Şu ümitle ki aynı «kült» kongremizin toplandığı İsveç milleti için de hiç yabancı olmamış ve bu bakımdan Türk-İsveç onomastiği arasındaki bu bağ, tarihî göç medeniyetinin bir hatırası olarak her iki millette de yaşamaktadır.

Mevzuun canlılığı ve orijinal oluşu seksiyona iştirak eden bilginler arasında bir saattan fazla süren geniş bir münakaşaya yol açtı. İlk söz alan Fransız âlimlerinden Kahire Fransız Arkeoloji Enstitüsü müdürü M. Ch. Kuentz diğer milletlerde de at kültürünün mevcut olduğunu, fakat cins at yetiştirmekle şöhret bulan Arap dünyasında, nedense, ata asla ehemmiyet verilmediğini, bunun yerini bilâkis deve kültürünün tutmuş olduğunu izah ederek Arap onomastiğinde atın kullanılmadığını aydınlattı. Ve tezin orijinalitesi üzerinde durarak, tath bir dille başarıyı belirtti. Kendilerine burada teşekkürümü bildirmeği bir borç bilirim.

Aynı ilgiyi Yugoslavya bilginlerinden, eski Zagreb Üniversitesi profesörlerinden, tanınmış onomast Pierre Skok gösterdi. Fikrinde at kültürünün Yugoslav halkiyat ve edebiyatına girişinde, büyük bir ihtimalle, Osmanlı devri Türk istilâsının mühim bir rolü olabileceğini belirttikten sonra, bilhassa «kır at» cins veyahut mastının ne gibi sebeplerle bu edebiyatta yer almış olduğunun izahını istedi.

Türk-Yugoslav siyasî ve kültür münasebetleri aydınlanmadan, bu suali cevaplandırmak o kadar da kolay olmasa gerektir. Zira at kültürünün bu sahadaki durumu benim için oldukça karanlık bir mesele teşkil etmekte idi. Prof. Skok'un beyanatında yalnız «kır at» üzerinde dur-

muş olmak ve Koroğlu'nun bu saha edebiyatında da yerleşmiş bulunduğunu ileri sürmekle, bir nevi sorduğu suali de cevaplandırmış idi. Bundan cesaret alarak, ben de, «kır at»ın Yugoslav edebiyatında girmesinde ve yerleşmesinde Koroğlu'nun mühim bir âmil olabileceği fikrini meydana atmakla iktifa ettim. Diğer bir ikinci sebep olarak da eski Türk ordusunda muayyen bir kabîle veya soyun, muayyen bir at cinsine binerek, askerî seferlere çıkmak geleneğinin mevcut olduğunu hatırlattım. Ancak eski Osmanlı ordusunda bu geleneğe ne derecede riayet edildiğini kestiremediğimi de açıkladım. Üstat, meseleyi yerinde ele alacağını ve mevzuun çok dikkate değer bir önem taşıması nispetinde ağırca da olduğunu açıklamaktan kendisini alamadı.

Profesör P. Skok'tan sonra meseleye temas eden, Prof. Carnoy oldu. Belçika onomastiğine büyük hizmetleri dokunan bu bilgin, eski İran ve Cenubî Avrupalılarda aynı kültün mevcut olduğunu belirttikten sonra, Germanların, bir çok hayvan adlarını kabul ettikleri halde, at kültürünü tamamiyle ihmal etmiş olduklarını söyledi. Aynı mevzu eski Romanya profesörlerinden, bugün Louvain Üniversitesinde vazifeli bulunan onomast ve diyalektolog Sever Pop tarafından ele alınarak, teferruatı ile izah edildi. Her iki bilgin bu vadide çalışacaklarını da vadetmiş oldular.

Mevzu etrafındaki tartışmalar tam biteceği bir sırada, dostum Prof. Z. Fındıkoğlu, tezimdeki Kâşgarlı Mahmud'un *il* kelimesinin 'at sürüsü' ve bu yüzden 'vali' manasında olan *il başının* da 'seyis' manasına geldiğine dair olan fikrine takılarak, *Atilla'nın* da *at+ilden* gelip gelmeyeceğini ve kelimenin umumiyetle at kültürü ile münasebette olup olmadığını sormuş oldu. Daha suale cevap hazırlamağa vakit bırakmadan ihtiyar bilgin Carnoy, derhal yerinden fırlayarak, *Atilla'nın* menşe itibariyle «Got» olduğunu ileri sürdü. Onu müteakip İsveç türkologlarından Collinder de aynı fikri destekleyerek, kelimenin Türk at kültürü ile ilgisi olmadığını kesin bir dille söyledi. Meselenin nezaketi karşısında, umumiyetle şahıs adlarının menşe meselesinde ihtiyatın elden bırakılmayacağını, bhusus ki *Atilla ~ Attila* kelimesi iştikakı hakkında muhtelif bilginlerce bir çok *hypothétique* fikirler meydana atıldığını ve meseleye daha halledilmiş nazariyle bakılmayacağını belirterek, kendisinin menşece halis Hun Türklerinden olduğunu söylemekle tartışmaya son vermiş oldum. Bu suretle bir buçuk saat süren at kültürü tezi ve tartışması «dostluk kültürü» ile kapanmış oldu.

Tezin Fransızca Özeti

En général le cheval est d'origine divine dans les épopées des tribus

turcs. Des troupeaux de chevaux célestes sont envoyés du pays du soleil. Le cheval, qui possédait une place particulière dans la vie nomadique turque, est aussi le nom d'une année dans le calendrier turc des douze animaux et d'après un philologue turc du XIème siècle, il est «l'aile du Turc». Chez les turcs qui devinrent sédentaires, le cheval est le camarade le plus proche du héros, ainsi qu'un élément aidant à réaliser la victoire de l'Etat. Aussi acquiert-il comme le héros qui le chevauche des noms glorieux appropriés à la victoire gagnée. De cette façon le cheval, après être devenu un objet anthroponyme, devient le nom d'une tribu et après l'établissement de la tribu dans un endroit défini, le même nom se transforme en un toponyme. Déjà au VIIème siècle on voit dans l'Etat turc les chevaux qui ont aidé à remporter des victoires sur l'ennemi acquérir des noms de personnes. Ces mêmes noms de chevaux devinrent plus tard des noms de tribu. Le toponyme *il:el* du turc moderne signifiant 'province, pays' était employé au XIème siècle pour le concept 'cheval' et le *il başı*, autrement 'palefrenier', fut aussi employé dans le sens de 'gouverneur'.

Non seulement le cheval et son nom, mais aussi ses couleurs, ses membres et ses types sont employés dans le monde turc comme anthroponymes, aussi bien que comme toponymes. Parmi les tribus turques il y a celles qui sont nommées d'après les couleurs des chevaux et lorsque ces peuplades devinrent sédentaires, les mêmes anthroponymes se transformèrent en toponymes. Il y a dans l'histoire des armées et même des peuples turcs possédant des noms de couleurs ou de types de chevaux. C'est pour cela que dans les recherches onomastiques des pays turcs, le culte du cheval ne doit jamais être négligé.

İsveççe özet

Hästskult fran nomadtiden turkiskt namnforskarämne. I de turkiska folkens hjältedikter fran fornstora dar är hästarna i allmänhet av gudomligt ursprung, säger prof. Caferoglu. Härskarorna av himmelska hästar är sånda fran solens länder, och som hjältarnas bärare är de närmast kamrater och segerbringare. Den föreställningen fick särskild storhet och glans bland turkarna efter hand som de blev mer bofasta och det förtflutna omgavs av hörsägnernas skimmer. Liksom hjältarna som red dem förvärvade hästarna ärorika namn efter vunna segrar, och ofta blev en viss hjälte känd just genom den häst han red. Man talade om «mannen som red den svarta hästen» och om honom som red på «hästen med vita fläckar». Hjältarna ledde i sin tur olika horder,

och snart talade man om «folket som leddes av mannen pa den svarta hästen» o. s. v. När stammarna sa smaningom slog sig till ro och blev bofasta behöll de fortfarande namn efter hästarna, och genom aveln levde hästar med särskilda kännemärken vidare genom generationer. De olika stammarna slogs ihop till större, men alltjämt dröjde hästnamnen kvar och sa smaningom övergick de pa manga ställen till ortnamn. Ända fran 600-talet finns exempel pa att hästar get namn at segerrika hjältar och man kan följa utvecklingen tills namnen aterfinns som beteckning för hela folkstammar.

Kongre kendi faaliyetine devam ederken, dünya milletleri üyelelerinden teşekkül etmiş olan Comité International des Sciences Onomastiques de 21 ağustosta Uppsala Üniversitesi salonunda toplanarak, daimî komitenin üç yıllık faaliyeti hakkındaki raporu incelemiş, komitenin daha verimli olması endişesiyle, iyi temsil edilemeyen bazı devletler mümessillerinin ikiye çıkarılmasına, benim teklifim üzerine de Şark İslâm ve Türk ülkeleri onomastiğinin lâyikiyle araştırılması için, bundan sonraki kongrelere müsteşriklerin de davet edilmesine ittifakla karar verilmiştir. Bu kararlar kongre tarafından da tasvip edilmiş ve gelecek V. Beynelmilel Onomastik Kongresinin, İspanya'ca vaki olan davet üzerine, İspanya'da toplanması kabul edilmiştir. Aynı gün saat 17 de Üniversite salonlarında «İsveç Onomastik Arkivi» nin 50. kuruluş yılı tesit edilmiştir. Bu tesit merasiminde Türkiye'yi arkadaşım Prof. Z. Fındıkoğlu temsil etmiştir. Bu suretle 7 günlük Uppsala hayatım, bir çok memleketler bilginleri arasında geçmekle, ömrüme ve bilgime tadına doyulmaz bir çok yenilikler eklemiştir. Ne yazık ki bu gibi tatlı hatıraları ancak üç yılda bir tatmak kabil olmaktadır. Buna da şükür!